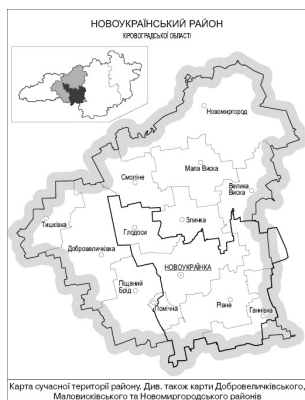

М. О. Гаращенко, П. П. Мельник

Новоукраїнський район

НОВОУКРАЇНСЬКИЙ РАЙОН – район, що знаходиться у північній, центральній і південно-західній частинах Кіровоградської області. Межує на Зх. з Голованів., на Сх. – з Кропивниц. р-нами Кіровогр. обл.; на Пн. – з Уман. і Звенигород. р-нами Черкас. обл.; на Пд. – з Первомай. і Вознесен. р-нами Микол. обл. Н. р. утвор. у квітні 1921 у складі Єлисаветгр. пов. Микол. губ., у травні 1922 ліквідований. У березні 1923 вдруге сформований у складі Єлисаветгр. округи (існувала до 1930, у 1924–30 – Зінов'єв.) Одес. губ. (до 1925) з Новоукр., Любомир., Піщанобрід. і Татарів. волостей. 1923–31, 1932–62 окремо існував Рівнян. р-н (утвор. з Рівнян. і Семинастів. волостей; див. Рівне). 1926 у Н. р. мешкали 48 758 осіб (українців – 93,5 %, молдован – 3,6 %, євреїв – 1,4 %, росіян – 0,8 %, німців – 0,2 %); у Рівнен. р-ні – 36 582 особи (українців – 92,6 %, росіян – 4,2 %, євреїв – 2,6 %, молдован – 0,2 %). Від 1932 – у складі Одес., від 1939 – Кіровогр. обл. Жит. потерпали від голодомору 1932–33, зазнали сталін. репресій. У липні 1933 частина тер. Рівнян. р-ну була виділена для формування Компаніїв. р-ну. 1937 Н. р. складався з Новоукр. селищ. (від 1938 – міська) та 16-ти сільс. рад, Рівнян. р-н – з 14-ти сільс. рад. Під час нім. окупації (серпень 1941 – серпень 1944) Н. р. був у складі Новомиргород., Рівнян. р-н – Бобринец. ґебітів, що входили до Микол. ген. округу. У повоєнні роки Н. р. складався з Новоукр. міської та 14-ти сільс. рад і 64-х насел. пунктів, Рівнен. р-н – з 14-ти сільс. рад і 61-го насел. пункту. 1959 Н. р. і Рівнян. р-н були укрупнені за рахунок ліквідованих Витязів. та Піщанобрід. (див. Піщаний Брід) р-нів. Зокрема в цьому році до Н. р. увійшло й м. Помічна, що пізніше належало спочатку до Кіровогр. міськради, а від 1965 – до Добровеличків. р-ну. На поч. 1962 Н. р. складався з Новоукр. та Помічнян. міських і 14-ти сільс. рад (98 сільс. поселень), Рівнян. р-н – з 9-ти сільс. рад (41 насел. пункт). У грудні 1962 Рівнян. р-н був ліквідований, а його тер. відійшла

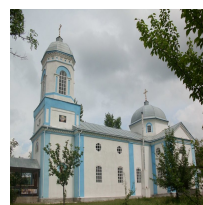
до знову укрупненого Н. р. У січні 1965 після розукрупнення Н. р. складався з однієї міської та 17-ти сільс. рад і мав 94 насел. пункти. У лютому 1965 Микол. сільс. раду Н. р. передано до Добровеличків. р-ну, а Глодос. сільс. раду Маловисків. р-ну – до Н. р. Окрім Новоукр. міської ради, 1972 у р-ні були 19 сільс. рад і 94 насел. пункти; 1977 – відповідно 16 і 86; 1986 – 16 і 83; у 1991 сільс. рад збільшилося до 21. У 2005 знято з обліку села Дмитрівка та Павлівка Кропивниц. сільс. ради, 2009 – с. Дическулове Комишуват. сільс. ради. 2016 села Октябрське та Петрівське Іванів. сільс. ради перейменували відповідно на Вишневе та Піщанське. За переписом насел. 2001, проживали 48 807 осіб (складає 90,9 % до 1989): українців – 94 %, росіян – 2,78 %, молдован – 1,92 %, білорусів – 0,46 %, вірменів – 0,31 %; станом на 1 січня 2020 – 39 968 осіб. У серед. 2010-х рр. пл. Н. р. становила 1,7 тис. км², належали Новоукр. міська та 21 сільс. ради, до яких входили 73 сільс. насел. пункти. У березні 2016 з Новоукр. міської (підпорядк. села Звірівка, Новоолександрівка, Яблунівка), Мар'янопол. (с. Кам'яний Міст) і Сотницько-Балків. (села Арепівка, Воронівка, Єгорівка, Схід, Улянівка) сільс. рад утвор. Новоукр. міську об'єднану територіал. громаду (347,84 км², 18 993 особи), до якої у червні 2020 зараховано Захарів. (с. Далеке) та Фурманів. (с. Щасливка) сільс. ради (нині пл. громади 445,8 км², насел. 20 010 осіб); у квітні 2017 з Ганнів. (села Громуха, Шутеньке, Юр'ївка), Григорів. (с. Караказелівка), Шишкін. (с. Острівка) сільс. рад утвор. Ганнів. громаду (135,33 км², 1711 осіб), до якої у червні 2020 зараховано Кропивниц. (села Вільні Луки, Трудолюбівка) та Приютів. (села В'юнки, Куликова Балка) сільс. ради (307,4 км², 3598 осіб); у грудні 2019 з Глодос. (села Вербівка, Мар'янівка) та Новомикол. (села Войнівка, Михайлівка, Новоподимка, Петрівка, Подимка) сільс. рад утвор. Глодос. громаду (215,649 км², 3340 осіб), до якої у червні 2020 зараховано Лісків. сільс. раду (с. Козакова Балка; 243,5 км², 4205 осіб); у жовтні 2020 з Рівнян. (села Вільне, Іванівці, Лозуватка, Радісне, Червоний Ташлик), Іванів. (села Вишневе, Квітка, Костянтинівка, Піщанське, Солдатське, Степове), Комишуват. (села Водяне, Софіївка), Малопомічн. (села Висоцьке, Ковалівка, Піддубне), Малотимошів. (села Варварівка, Новоселівка), Новогорів. (села Веселий Кут, Леонтовичеве, Нововодяне), Семенастів. (с. Нерубаївка) сільс. рад утвор. Рівнян. громаду (565,9 км², 10 399 осіб). У жовтні 2017 з Помічн. сільс. (Н. р.; села Новопавлівка та Червоний Розділ) та Помічн. міської (Добровеличків. р-н) рад утвор. Помічн. міську громаду (75,74 км², 10 186 осіб). У липні 2020 Н. р. укрупнили за рахунок насел. пунктів ліквідованих Добровеличківського району, Маловисківського району та Новомиргородського району Кіровогр. обл. Нині пл. Н. р. 5196,4 км² (21,2 % від тер. області), проживають 140 539 осіб. Окрім Новоукр. та Помічн. міських і Ганнів., Глодос., Рівнян. сільс. громад, належать Маловисків. (388,7 км², 15 325 осіб, м. Мала Виска, 15 сіл), Новомиргород. (998,5 км², 27 170 осіб, м. Новомиргород, смт Капітанівка, 45 сіл, зокрема й Каніж, Мартоноша, Панчеве) міські, Добровеличків. (588,1 км², 13 651 особа, смт Добровеличківка та 30 сіл, зокрема й Липняжка та Маркове), Смолін. (309,8 км², 15 062 особи, смт Смоліне, 21 село) селищні, Злин. (276 км², 5831 особа, 6 сіл), Мар'янів. (304,6 км², 5258 осіб, 15 сіл), Піщанобрід. (425,2 км², 6102 особи, 20 сіл, зокрема й Любомирка), Тишків. (270,8 км², 3884 особи, 11 сіл; див. Тишківка)

сільс. громади. Лежить на Придніпровській височині, у центр. частині Українського кристалічного щита. Поверхня – підвищена пологохвиляста лесова рівнина, розчленована балками, ярами, каньйоноподіб. і прохід. долинами. Побл. с. Великі Луки – найвища точка Кіровогр. обл. (269 м). Розробляють Капустинське родовище граніту, Войнів., Горіхів., Перлів. родовища гранітів; Бантишів. родовище монцоніту; Бирзулів. та Лікарів. родовища лабрадоритів. Розвідано поклади уран. руд (с. Олексіївка), магматитів, каолінів, польового шпату, бурого вугілля, глини та піску. Річки (бас. Південного Бугу): Велика Вись з притоками Мала Вись, Кільтень, Турія; Синюха з притоками Кагарлик, Сухий Ташлик; Чорний Ташлик з притоками Плетений Ташлик, Грузька, Помічна та ін. Ґрунти переважно чорноземні (звичайні та типові середньогумусні, опідзолені) й темно-сірі опідзолені. 1945 утвор. Оникіїв. лісове госп-во (нині 16 255 га), структур. підрозділами якого є Новоукр. (1366 га), Оникіїв. (4304 га), Тишків. (4964 га; усі – Н. р.) та Торговиц. (5621 га; Голованів. р-н) лісництва. Осн. лісоутворювал. порода – дуб, ростуть також граби, ясени, клени, липи. Від 1994 охороняють заг.-держ. значення Войнівський заказник (50 га, ландшафт.) і заказник Велика Вись (568 га, гідрол.). Серед об'єктів природно-заповід. фонду місц. значення – заказники Явдокимівський (4,3 га, від 1993, ентомолог.), Квіти на скелях (5 га, від 2010), Калинова балка (35 га), Косюрівський (18 га), Малі Байраки (28 га; усі – від 2011), Діброва нащадків (10 га, від 2012; усі – ландшафтні), пам'ятки природи Ташлицькі скелі (2 га, від 1993, комплексна), Грузька балка (53,47 га), Новопавлівська балка (32 га; обидві – від 2012, ботан.), заповідні урочища Горіхівська балка (22,6 га, від 1993), Еksamпей (15 га, від 2012). Проходять автомобіл. дорога держ. значення Кропивницький–Платонове; залізниці Харків–Одеса та Київ–Одеса (ст.: Новоукраїнка, Адабаш, Капітанівка, Капустине, Кропивницька, Новомиргород, Плетений Ташлик, Помічна). Заг. пл. орних земель 415,3 тис. га. У структурі рослинництва на зерн. культури відводять 49,7 %, на тех. культури – 43,1 %, на картоплю та овоче-баштанні культури – 3,3 %, корм. культури – 1,9 % земель. Розводять велику рогату худобу, свиней, овець, птицю. Зареєстровано 763 фермер. господарства. У Н. р. – понад 100 заг.-осв. шкіл, Добровеличків., Маловисків., Новомиргород., Новоукр., Рівнян. дит. школи мистецтв; Добровеличківський краєзнавчий музей, Маловисків. краєзн. музей (див. Маловисківського району історії Музей), Новомиргородський краєзнавчий музей, Новоукраїнський краєзнавчий музей, мемор. музей драматурга, прозаїка, поета, публіциста І. Микитенка у рідному с. Рівне, музеї історії сіл Глодоси, Іванівка, Кропивницьке, Липняжка, Рівне, 117 Будинків культури та клубів, 101 бібліотеч. заклад; 135 лікувально-профілактич. закладів. Друк. вид.: «Новоукраїнські новини», «Маловисківські вісті», «Новомиргородщина», «Сільське життя». Здобули популярність нар. колективи у Новоукраїнці, Малій Висці (хорова капела Будинку культури), Новомиргороді (ансамбль укр. пісні «Веселка», хор «Вись», жін. вокал. ансамбль «Оksamит», театри «Златопілля» і «Сюрприз») та селах Комишувате (ансамбль пісні і танцю «Криниця», фольклор. ансамбль «Коровайниці»), Рівне (хор «Веселка», 2 театри, зокрема й малих форм), Шишкіне (театр), Липняжка («Червона калина»), Листопадове («Берегиня»), Новогригорівка («Калиновий

спів»), Оникієве («Берегиня»), Турія («Туріяни»; останні п'ять – фольклорні). Охороняють пам'ятки архітектури в Новоукраїнці, Капітанівці (лікарня, 1930), Малій Висці (маєток, 1889), Новомиргороді (Свято-Іллін. церква, 1786; Свято-Микол. церква, 1809; г-зія, 1891; будинок магазину на вул. Соборності, кін. 19 ст.; комплекс лікарні, 1911–13; земський банк, гуртожиток зоотехнікуму, обидві – поч. 20 ст.), селах Андріївка (Свято-Покров. церква, 1905–10), Глодоси (Свято-Покров. церква, 19 ст.), Копанки (церква св. Костянтина й Олени, 1857), Коробчине (Свято-Успен. церква, 1908), Лутківка (церква Іоанна Богослова, 1905), Любомирка (Свято-Покров. церква, 1904–06), Мала Тимошівка (економія Іванова-Рогальова, кін. 19 ст.), Миролюбівка (Свято-Микол. церква, 1912), Плетений Ташлик (земська школа, поч. 20 ст.), Хмельове (Свято-Микол. церква, кін. 19 ст.). Виявлено значну кількість давніх курганів, пам'яток палеоліту, мезоліту, бронзи, трипіл. культури, скіф. часу та ін. За 27 км від Н. знаходився сакрал. центр Великої Скіфії – Ексампей. 1961 знайдено Глодоський скарб. Серед видат. уродженців – лікар-гігієніст, академік НАНУ Ю. Кундієв (с. Трояни), лікар-хірург, чл.-кор. Рос. АМН І. Кирпатовський (Мала Виска), мовознавець, академік НАНУ В. Скляренко (с. Новомиколаївка), фізик, чл.-кор. НАНУ В. Сугаков (Новомиргород), педагог, дійс. чл. НАПНУ С. Гончаренко (с. Шпакове), агроном, академік НААНУ О. Іващенко (с. Рівне); математик Ю. Волков (с. Мар'янопіль), фахівець у галузі машинобудування А. Донченко, фахівець у галузі спец. приладобудування М. Лихоліт (обидва – с. Рівне), фахівець у галузі будівництва В. Дерев'янка (с. Лозуватка), лікар-стоматолог А. Коваленко (с. Помічна), лікар-анатом П. Кулик (с. Рівне), лікар-хірург В. Шусь (с. Схід), хімік В. Чуйко, агроном, селекціонер Ю. Корогода (обидва – с. Глодоси), педагог Н. Клокар (с. Козакова Балка), правознавці В. Марчук (с. Новаківка), В. Стратонов (с. Леонтовичеве), мовознавець Л. Скрипник (с. Єгорівка), економіст М. Уперенко (с. Глодоси); драматург, актор, режисер, театр. діяч І. Карпенко-Карий (с. Арсенівка), театр. діяч М. Кропивницький (с. Бежбайраки, нині Кропивницьке), письменники та поети В. Бровченко (Мала Виска), Д. Бузько, Д. Гончаренко, Ю. Коваль, Ю. Мокрієв, М. Понеділок (усі – Новомиргород), Г. Гусейнов (м. Помічна), Микола Далекий (справж. – Алексєєв; с. Димине), Ю. Дмитренко, Т. Масенко, Ф. Мелешко, П. Страшнова (усі – с. Глодоси), С. Добровольський (с. Єлизаветівка, нині Нововодяне), Г. Карєв (с. Кропивницьке), В. Логвиненко (с. Дическулове), М. Миценко (с. Злинка), В. Погрібний (с. Матусівка), В. Юр'єв (с. Лозуватка); живописець, нар. художник СРСР П. Осовський (Мала Виска), художник декор.-ужитк. мистецтва, засл. художник УРСР В. Єрмоленко (с. Липняжка), живописець, етнограф, археолог С. Дудін-Марцинкевич, художник-оформлювач А. Вишневський (обидва – с. Рівне), живописець Ф. Козачинський (с. Глодоси), брати художники театру, графіки Анатолій (засл. діяч мистецтв України) та Микола Добролежі (с. Скопіївка); засл. арх. УРСР Ю. Степанов (с. Панчеве); арфістка, нар. арт. СРСР К. Ерделі (с. Миролюбівка), хореограф, нар. арт. УРСР А. Кривохижа (с. Копанки), співаки нар. арт. УРСР М. Шевченко (с. Олексіївка) та засл. арт. УРСР П. Дума (с. Комишувате), актор, нар. арт. Респ. В. Давидов (Новомиргород), актриса Т. Соломійчук (с. Комишувате), диригент, засл. діяч мистецтв України Л. Трофімова (с. Іванівка), кінорежисер Г. Крикун (с. Комишувате);

спортсменка В. Ковпан (с. Петроострів; стрільба з лука); Герої Рад. Союзу В. Бондар (с. Богодарівка), П. Велигін, С. Науменко (обидва – с. Злинка), Є. Жердій, О. Орлов (обидва – с. Велика Виска), В. Іщенко (с. Трояни), І. Іщенко (с. Новоподимка), А. Ковачевич, М. Тургель, О. Шаповалов (усі – Новомиргород), В. Колісниченко (с. Кропивницьке), І. Кувіка (с. Рівне), Б. Лев, І. Усенко (обидва – с. Тишківка), В. Мацієвич (с. Піщаний Брід), С. Різниченко (с. Новомиколаївка), І. Сухомлин (Мала Виска), І. Тарасенко (с. Іванівка), В. Ткаченко (с. Бровкове), В. Ткаченко (м. Помічна), Л. Філіпенко (с. Варварівка), В. Чорноморець (с. Караказелівка), П. Шемендюк (с. Липняжка); новатор с.-г. виробництва, двічі Герой Соц. Праці О. Гіталов (с. Комишувате). 1974–96 дир. Комишуват. серед. школи працювала педагог Н. Калініченко.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Кузик Б., Білошапка В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України. Дн., 2003;
2. Шевченко С. І. Українська доля Нової Сербії: Історичні нариси з минулого Кіровоградщини: Кіровоградщина в українсько-сербських зв'язках (1752–2002). Кр., 2004;
3. Кіровоградщина: Історія. Традиції. Сучасність: До 70-ї річниці утворення Кіровоградської області. Кр., 2009;
4. Кіровоградщина. Історія рідного краю. Кр., 2012.

Бібліографічний опис:

Новоукраїнський район / М. О. Гаращенко, П. П. Мельник// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-72649>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).